Alii enim suspicantur de primo ejus adventu dici : alii de secundo, quando in sua majestate venturus [*Al.* futurus] est. Nos utrumque suscipimus, quia et tunc regnavit cum venit, et postea regnaturus est. Attamen si de fine mundi voluerimus accipere, illud dicemus quod apostolus ad Crinthios loquitur : Destruendum omnem principatum et omnem potestatem et **772** virtutem, ut sit Deus omnia in omnibus (I *Cor.* xv). Et quia mysticum est quod dicitur, et ad finem rerum pertinet ; idcirco jubetur propheta ad solum Zorobabel loqui, quem in typo Cohristi propter assumptionem corporis ex semine David processisse monstravimus. Huic ergo dicuntur quæ in fine ventura sint, quod transeat figura hujus mundi, et fiat cœlum novum, et terra nova, (*a*) et commoveat Dominus cœlum et terram, et destruat omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dissipet (*b*) reges regum, sive ut habetur in Hebræo, *regnorum*, et interficiat omnem fortitudinem contrariam, ut ipsis quoque qui ante regnaverant, et gentes sub sua tenuerant ditione, prosit regni eorum destructio, et omni præliandi studio dissipato, sequatur pax : hoc est enim quod ait: *Et subvertam quadrigam, sive quadrigas, et ascensores earum, et descendent equi et ascensores eorum.* Et ut sciatis in subversione quadrigarum et corruentium equitum, hoc quod diximus significari : Videte quomodo de Christo dicatur in Zacharia quod veniat mansuetus rex, et ascendens super jugalem [*Al.* subjugalem] et pullum asinæ novellum, et disperdat quadrigas ex Ephraim (*Zach.* 9), et equum de Jerusalem, ut fiat unus grex et unus pastor, et utrumque agmen tam de gentibus quam de Judæis, sub pacifico pastore teneatur. Ut autem hæc quæ perversa sunt destruantur, unusquisque in gladio (quem ego puto sermonem esse doctrinæ acutissimum, et perversa quæque resecantem) consurget adversus fratrem suum, amputans omne contrarium. Sed horum universorum finis est optimus. Post destructionem enim soliorum, et fortitudines [*Al.* fortitudinis] regnantium, et quadrigarum, et equorum, et equitum in die illa, dicit Dominus omnipotens : *Assumam te Zorobabel, filium Salathiel, servum meum.* Servus autem dicitur propter corpus humanum, quia tunc et ipse filius subjicietur ei qui subjecit sibi omnia, et in subjectis omnibus videbitur et ipse subjectus. Sed cum hoc fuerit impletum, ponet illum Deus quasi signaculum in manu sua : *Hunc enim signavit* **773** *Deus Pater* (*Joan.* vi, 27) : et hic est imago Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus : ut quicumque crediderit in Deum, hoc quasi annulo consignetur.

Obsecro te, lector, ut ignoscas celeri sermone dictanti, nec requiras eloquii **774** venustatem, quam multo tempore Hebrææ linguæ studio perdidi : quamquam me (*c*) Alecto semper infantem ac mutum fuisse autumet, Cui ego dicam : *Dominus dabit verbum evangelizanti, virtutem mullam* (*Ps.* lxvii, 12), in opere quod Hieronymo ascribitur, eamque ex cunctis Vaticanæ bibliothecæ mss. unus tantum codex retinet : sensusque hujus lectionis est : *Dominus dabit virtutes multas*, seu *virtutem multam, evangelizanti verbum.* Nos tamen correximus : *Dominus dabit verbum evangelizanti virtute multa Evangelizantibus* enim legitur cunctis in vulgatis editionibus Græcis, et Latinis, tam manuscriptis, quam impressis. Eamque lectionem non solum alibi ipse Hieronymus semper sequitur, sed servavit adhuc vetustissimus, ac mille ferme annorum Vaticanus Græcus codex, legens δυνάμει πολλῇ, consentiuntque cum eadem quadraginta sex Bibliorum penes me vetustissima manuscripta exemplaria. Hebraicæ locutionis ambiguitas diversitatem introduxit.

(*a*) In Victorii editione comma istud, *et commoveat Dominus cœlum et terram*, desideratur.

(*b*) Cum Victorio Regin. mss., *et dissipet sedes Regum.* Intra, *et currentium equitum*, pro *corruentium*, etc.

(*c*) Sane videretur ad codicis Reginæ fidem legendum ex S. Doctoris persona, *quamquam a lacte semper infantem ac mutum fuisse me autumem* ; verum quod subsequitur, *cui ego dicam*, etc., id nullo opinari modo patitur. Hieronymus *Alecto* æmulum suum dixerit, quod ab inferendis injuriis numquam desineret. Porro ad postrema verba, *virtutem multam* sive *virtutes multas*, utrumque enim legitur, hæc observat Victorius : Hanc, ait. lectionem secutus est is, qui Marcum interpretaiur a principio,

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN

ZACHARIAM PROPHETAM

AD EXSUPERIUM TOLOSANUM EPISCOPUM

LIBRI DUO.

PROLOGUS.

775-776 Ultimo jam autumni tempore frater noster, filius tuus, Sisinnius monachus, tuæ mihi

dignationis epistolam reddidit : qua lecta, gavisus sum esse te sospitem, et memorem mei, omniumque fratrum qui in sanctis locis Domino serviunt, in quorum refrigeriis facis tibi amicos de iniquo mammona, et præparas æterna tabernacula, ut possis cum David dicere : *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum : concupiscit et deficit anima mea in atria Domini* (*Ps.* lxxxiii, 1). Si enim *Passer invenit sibi domum, et turtur nidum ubi ponat pullos suos* (*Ibid.*) : cur tu qui pontifex Domini es, et calcas in fine mundi torcularia, ut sitientibus populis sanguinis Christi vinum tribuas, non libere proclamabis ac dices : *Cor meum et caro mea* (*a*) *exsultaverunt in Deum vivum* : *beati qui habitant in domo tua* (*Ps.* lxxxiii, 3). Audito te in valle lacrymarum, in loco quem Deus posuit ad certamen, ut vincentibus coronam daret, ascensiones in tuo corde disponere, et ire de virtute in virtutem, et imitari Domini paupertatem, ut cum illo dives fias, et in te reclinet caput, et per singulos (*b*) dies suscipiatur, visitetur, alatur, vestiatur, et præcipue sanctarum Scripturarum lectione fervere. Cumque tibi **777-778** cuperem ingenioli mei aliquod offerre munusculum, et cœpta in duodecim prophetas explanatio perveniret ad calcem, susceptum opus deserere nolui, sed quod et absque te dictaturus eram, tuo potissimum nomini consecravi ; et gaudeo quod obscurissimus liber Zachariæ prophetæ, et inter duodecim longissimus, eo tempore disserendus est, quo ob festinationem ejus qui reversurus est, nullam moram patitur interpretatio : sed velim nolim, saltem lucrativis per noctem horis atque furtivis dictare compellor, quod tibi dirigam. Scripsit in hunc prophetam Origenes duo volumina, usque ad tertiam partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit Commentarios, et Didymus quoque Explanationum libros, me rogante, dictavit, (*c*) quos cum aliis tribus in Osee et mihi προσεφώνησεν : sed tota eorum ἐξήγησις allegorica fuit, et historiæ vix pauca tetigerunt. Itaque imitari cupiens illum patremfamilias, *qui profert de thesauro suo nova et vetera* (*Matth.* iii, 52) : et sponsam de Cantico canticorum, quæ dicit : *Nova cum veteribus fratruelis meus servavi tibi* (*Cant.* vii) : historiæ Hebræorum tropologiam nostrorum miscui, ut ædificarem super petram et non super arenam (*Matth.* vii), ac stabile jacerem fundamentum, quod Paulus architectus posuisse se scribit (I *Cor.* iii). Tuæ benevolentiæ erit, non eruditionem nostram, quæ vel nulla, vel parva est ; sed pronam in te suspicere voluntatem : ut nos ad cætera provoces, et in longo Scripturarum campo currere cohorteris. Si qui autem sunt, quibus interpretationem et horum, et aliorum voluminum ante promisi, ignoscant incredibili in te amori meo, et quidquid tibi scripsi, sibi scriptum arbitrentur : *Charitas enim benigna est, charitas non æmulatur, non quærit quæ sua sunt.* Sed jam tempus est, ut Zachariæ verba ponentes, Spiritui sancto interpretationis vela pandamus.

(*a*) Ita mss. nostri et Victorius ex cunctis vulgatis libris. Martianæus retinuit, *exultavit.*

(*b*) Vocem *dies* Regin. ms. nescit. Et verius fortasse vacat, estque *homines* subintelligendum, pro *dies*.

(*c*) Insignis hic error in veteribus editionibus quæ absque ullo sensu legunt, *quos cum tribus aliis in Osee et Michæa* προσεφώνησεν. Pro *mihi* itaque obtrudunt nomen *Michæa*, quod imperitia exscriptorum antiquorum fluxit in quædam recentiora exemplaria. At lectio aliorum codicum ms. manifestissime comprobatur et præfatione in Osee prophetam, ubi scriptum est : *Vidi Didymum.... rogaviquè eum ut scriberet in Osee commentarios ; qui tres libros, me patente dictavit, quinque quoque alios in Zachariam.* Hæc perfecte quadrant ad locum præsentem a nobis restitutum, ut prudenti lectori exploratum est. Non ergo in Michæam scripsit Didymus, sed in Osee et Zachariam. Maur. — Pro *mihi*, duo e nostris codd. Palatin, aliter et Regius, *Micha*, aut *Michæ*, cum antiquis editionibus præferunt : falso tamen, ut probe notatum est Martianæo. Nam in Osee et Zachariam elucubrasse Didymum Commentarios, Hieron. ipse prologo in Osee testatur, seque ait petente dictatos. In Michæam non item.

LIBER PRIMUS.

(Cap. I. — Vers. 1.) *In mense octavo, in anno secundo Darii* (*a*) *factum est verbum Domini ad Zachariam, filium Barachiæ, filium* (Vulg. *filii*) *Addo, prophetam dicens.* LXX : *In octavo mense anni secundi sub Dario, factum est verbum Domini ad Zachariam Barachiæ, filium Addo prophetam, dicens.* Secundo anno Darii filii Hystaspis, septuagesimum desolationis templi annum, qui ab Jeremia (*Cap.* xxv *et* xxix) prædictus est, fuisse completum, ipse Zacharias testis est, dicens, *Domine exercituum, usquequo non misereberis Jerusalem et urbium Juda, quibus iratus es ? Ecce iste septuagesimus annus est* (*Zach.* i, 12) : nullique dubium quin Cyrus, rex Persarum, qui Chaldæorum destruxit imperium, primo anno regni sui quinquaginta circiter millia hominum captivorum de Babylone remiserit in Judæam : qui vasa quoque quæ Nabuchodonosor abstulerat, reddidit, et templum reædificari [*Al.* ædificari] jussit in Jerusalem : principesque populi qui reversus est, constituit Zorobabel, filium Salathiel, et Jesum, filium Josedec sacerdotem magnum. Interfecto igitur apud Massagetas Cyro, qui triginta annis regnavit in Persis, a Tomyri regina Messagetarum. Cambyses filius ejus successit in regnum, qui expletis octo annis, duos magos fratres habuit successores : quibus occisis a populo, Darius, filius Hystaspis, ex sententia septem familia-

(*a*) Additum *regis*, quod neque in Hebræo resonat mss. nostrorum ope hic induximus.

rum rex Persarum constitutus est. Cujus regni anno secundo factus est sermo Domini ad Aggæum prophetam, et ad Zachariam, filium Barachiæ, filium Addo. Super Aggæo jam diximus, de Zachariæ titulo pauca dicenda sunt. Qui cum sit filius Barachiæ quæritur quare dicatur filius Addo. Nec ambigitur juxta Paralipomenon librum, quin ipse sit Addo, qui missus est ad Jeroboam, filium Nabath (II *Par.* XII), sub quo altare dirutum [*Al.* diruptum] est, et manus regis aruit, rursumque ad preces illis restituta est (III *Reg.* XIII) : Igitur a primo anno Cyri regis, usque **779** ad secundum annum Darii, filii Hystaspis, supputantur anni quadraginta in quibus tantum altare fuerat exstructum, et jacta templi fundamenta, vicinis in circuitu nationibus opus prohibentibus, et Cambyse rege Persarum, qui [*Al.* quod] super hac re ad principes Syriæ κοίλης, et Phœnicis, ac Samariæ litteras miserat. Super quo plenius Esdras scribit historiam. Sed Aggæus in mense sexto in die primo ejusdem mensis prophetare exorsus est. Zacharias vero in eodem quidem anno, sed non in eodem mense : nam post duos menses octavo (*a*) anni mense fudit vaticinium. Unde recte juxta ordinem duodecim prophetarum, ille decimus, et hic undecimus ponitur. Magnæque confidentiæ est, immo spei fideique in Dominum, ut quod tanto tempore prætermissum est, vel rege prohibente, vel gentibus, ad commotionem duorum hominum facere incipiant. Hæc juxta historiam solito more præmisimus. Nunc secundum ἀναγωγήν breviter disserendum est. Octavus apud Hebræos mensis qui apud illos MARESVAN (מרחשון) apud Ægyptos *Athir*, apud nos *November* dicitur, hyemis exordium est : in quo æstatis calore consumpto, omnis terra virore nudatur, et mortalium corpora contrahuntur, nec est ulla ex lege solemnitas. Scriptum est enim quod ter per annum apparere debeat omne generis masculini coram Domino Deo nostro (*Exod.* XXXIV). Prima festivitas est Azymorum, *Phase*, quod apud nos Græco Latinoque sermone *Pascha* dicitur. Secunda Pentecostes post septem hebdomadas, in qua panes propositionis de novis primum frugibus offeruntur. Tertia, in mense septimo, (*b*) tubarum propitiationis et tabernaculorum, id est, σκηνοπηγίας, cujus extrema dies egressionis appellatur et terminus. Ergo in captivitate populus constitutus, et adhuc sub rege Persarum, necdum ædificato templo, necdum mœnibus murisque urbis exstructis, non videt prophetiam tempore lætitiæ, sed post lætitiam. Et tamem qui habebat memoriam Domini, et propter memoriam, benedictionem, **780** et ob benedictionem, testimonium : idcirco ad eum Zacharias, filius Barachiæ, filius Addo mittitur : *Zacharias* interpretatur *memoria Domini* : Barachia, *benedictio Domini* : Addo, *testimonium ejus*. Videamus ergo, sermo Domini qui erat in principio apud Deum Patrem, quid in Zacharia propheta sit locutus ad populum.

(Vers. 2, 3.) *Iratus est Dominus super patres vestros iracundia, et dices ad eos : Hæc dicit Dominus exercituum : Convertimini ad me, ait Dominus exercituum et convertar ad vos, dicit Dominus exercituum. Ne sitis sicut patres vestri ad quos clamabant prophetæ priores, dicentes.* LXX : *Iratus est Dominus super patres vestros ira magna, et dices ad eos : Hæc dicit Dominus omnipotens : Convertimini ad me, dicit Dominus virtutum, et convertar ad vos, dicit Dominus virtutum : et nolite fieri sicut patres vestri, quos arguerunt prophetæ, qui prius fuerant, dicentes.* Ira Domini non perturbationem ejus significat qui (*c*) irascitur ; sed eorum merita atque peccata, in quos ira Dei desævit : alioquin Dominus numquam iratus ulciscitur, sed ad hoc corripit, ut emendet. Unde et propheta precatur in Psalmis : *Domine, ne in furore tuo arguas me neque in ira tua corripias me* (*Psal.* VI, 1). Et in alio loco legimus : *Corripe nos, Domine : verumtamen non in furore tuo, sed in misericordia* (*Jer.* X, 24). Iratus est ergo Dominus super patres eorum qui nunc corripiuntur, non juxta Septuaginta interpretes *ira magna ;* sed *ira* simpliciter. Si enim ira magna esset iratus, numquam per Danielem et Ezechielem captivos ad pœnitentiam provocasset. Cumque in illos iratus sit, ad vos loquitur Dominus exercituum, pro quo in Hebraico positum est SABAOTH (צבאות), quod interdum Septuaginta *omnipotentem*, interdum *virtutum* transtulerunt. Et loquitur : Convertimini ad me, et convertar ad vos, juxta illud quod legimus : *Accedite ad Dominum, et accedet ad vos.* Quibus hoc contrarium est : *Recessistis a me, et ego recessi a vobis.* Præcipit autem eis, ut revertantur ad Dominum qui de Babylonia sunt reversi, ut et Dominus revertatur **781** ad eos, ne incipiant sustinere filii, quod quondam sustinerunt patres, ad quos similiter prophetæ illius temporis sunt locuti. Notandum quod in paucis versiculis brevibusque sententiis semper in Aggæo et Zacharia addatur, *dicit Dominus exercituum*, ut sciant, Dominus esse qui præcipit adversus regis imperium et hostes circumfrementes : et hac ad ædificationem templi fiducia concitentur.

(Vers. 4.) *Hæc dicit Dominus exercituum : Convertimini de viis vestris malis, et cogitationibus vestris pessimis : et non audierunt, neque attenderunt ad me, dicit Dominus.* LXX : *Hæc dicit Dominus* (*d*) *omnipotens : Convertimini a viis vestris pessimis, et ab adinventionibus vestris malis : et non attenderunt ut audirent me, dicit Dominus.* Ex superioribus pendet sententia, et quæ sequuntur prioribus coaptanda sunt. Non enim Zacharias ad populum loquitur ; sed ostendit quid priores prophetæ ad patres eorum locuti sunt, ad quod clamaverunt, dicentes : *Hæc dicit Dominus exercituum : Convertimini de viis vestris malis et cogitationibus vestris pessimis.* Hoc clamabat Isaias, hoc Osee, Joel, Amos, et Jeremias, ut vias malas deserent, et cogitationes pessimas derelinquerent, quibus et opere, et mente peccabant : et nihilominus per prophetas Dominum commonentem non audierunt, neque attenderunt, nequaquam prophetas qui eis loquebantur, sed me, (*a*) dicit Dominus : In illis enim ego eram qui loquebar et contemnebar. Unde et Dominus in Evangelio : *Qui vos*, inquit, *recipit, me recipit* (*Matth.* X, 40).

(Vers. 5, 6.) *Patres vestri ubi sunt, et prophetæ ? numquid in sempiternum* (*b*) *vivent ? Verumtamen verba mea et legitima mea, quæ mandavi servis meis prophetis, numquid non comprehenderunt patres vestros ? et conversi sunt, et dixerunt : Sicut cogitavit Dominus exercitum facere nobis* [Al. *nobiscum*] *secundum vias nostras et secundum adinventiones nostras, fecit nobis.* LXX : *Patres vestri ubi sunt, et prophetæ ? numquid in sempiternum vivent ? Verumtamen sermones meos, et legitima mea suscipite, quæ ego præcipio in spiritu meo servis meis prophetis, qui comprehenderunt patres vestros : et responderunt atque dixerunt : Sicut præparatus est Dominus omnipotens ut faceret* **782** *nobis secundum vias nostras, et secundum adinventiones nostras, sic fecit nobis.* Ubi sunt, inquit, patres vestri, qui non audierunt, neque attenderunt me ? ubi prophetæ vestræ ? ἀπὸ κοινοῦ enim audiendum est : patres vestri ubi sunt, et prophetæ vestri ubi sunt ? id est, pseudoprophetæ : numquam enim de sanctis prophetis diceret : *numquid in sempiternum vivent ?* Et his ergo qui peccaverunt, et noluerunt ad me reverti [*Al.* convertij, et his qui peccantes falsis pollicitationibus, deceperunt, morte subtractis, verba mea, quæ per prophetas meos locutus sum, permanent in æternum, quæ comprehenperunt patres vestros, et ostenderunt vera esse quæ dixi. Qui patres vestri rerum exitu prophetarum meorum in se vaticinia comprobantes, conversi sunt ad pœnitentiam atque dixerunt : Sicut prædixit Dominus exercituum ut faceret nobis, secundum opera nostra atque peccata reddidit nobis. Legamus Danielem ex persona sua, et populi, Domino confitentem, quod eum audire noluerint, et juste sibi acciderint quæcumque perpessi sunt (*Dan.* III).

(Vers. 7.) *In die vicesima quarta undecimi mensis Sabat : in anno secundo Darii, factum est verbum Domini ad Zachariam, filium Barachiæ, filium* [Vulg. *filii*] *Addo, prophetam, dicens.* LXX : *Quarta et vicesima, undecimo mense, qui est mensis Sabat : in secundo anno sub Dario, factus est sermo Domini ad Zachariam Barachiæ filium Addo prophetam dicens.* Quidam pro undecimo mense ponunt duodecimum : et vicesimum quartum diem ejusdem mensis arithmeticis rationibus interpretantes, quadrangulum firmum et stabilem numerum suspicantur, volentes certa esse et stabilia quæ scribuntur ; nos autem dicamus quod in eodem anno Darii regis secundo, tertio mense post primam Visionem, id est, undecimo post octavum, qui apud Hebræos appellatur SABAT (שבט), rursum ad Zachariam factus sit sermo Domini. Secundum numerum esse immundum, et ad conjunctionem carnis, et rerum sæculi, ad materiæ pertinentem, sæpe docuimus. Mensis autem undecimus qui appellatur SABAT, et lingua nostra in *virgam* vertitur, austeritatem et correptionem sonat, juxta illud Apostoli : *Quid vultis ?* **783** *in virga veniam ad vos* (I *Cor.* IV, 21) ? Et Psalmistæ dicentis : *Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt* (*Psal* XXII, 5). Et est in accerrimo tempore hyemis, qui ab Ægyptiis *Mechir*, a Macedonibus περίτιος, a Romanis *Februarius* appellatur. Vicesima quoque quarta mensis dies illustrem noctis umbram significat, deficiente luna in tenebras, et cæco ac perpetuo noctis horrore crescente. Unde congrue qui adhuc in captivitate erant, et majore sui parte in Medis atque Chaldæis, et Assyriis exulabant, in secundo anno et undecimi mensis gravissimo frigore, et in vecesima quarte die ejusdem mensis, cernunt Judaico populo quæ sequuntur.

(Vers. 8 seqq.) *Vidi per noctem : et ecce vir ascendens super equum rufum, et ipse stabat inter myrteta, quæ erant in profundo, et post eum equi rufi, varii et albi, et dixi : Quid sunt isti, domine mi ? Et dixit ad me angelus qui loquebatur in me : Ego ostendam tibi quid sint hæc. Et respondebit vir qui stabat inter myrteta, et dixit : Isti sunt quos misit Dominus, ut perambularent terram. Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrteta, et dixerunt : Perambulavimus terram, et ecce omnis terra habitatur et quiescit. Et respondit angelus Domini, et dixit : Domine exercituum,* (*c*) *usquequo tu non misereberis Jerusalem, et urbium Juda, quibus iratus es ? Iste septuagesimus annus est. Et respondit Dominus angelo qui loquebatur in me, verba bona, et verba consolatoria.* LXX : *Vidi in nocte : et ecce vir ascendens super equum rufum, et ipse stabat inter duos montes umbrosos, et post eum equi rufi, et varii, et albi, et dixi : Quid sunt isti, domine ? Et dixit ad me angelus qui loquebatur in me : Ego ostendam tibi quid sint hæc. Et respondit vir qui stabat inter montes, et dixit ad me : Isti sunt quos misit Do-*

(*a*) Victorius, *octavo scilicet anni mense*. Paulo post vulgati omnes libri, *commotionem*, pro *commonitionem*. Nos Regin. ms. prælerimus.

(*b*) Mendose erat penes Martianæum, *turbarum*. Mox pro *egressionis*, corrigit Victor *egressio*, in recto. Locus est Levit. XXIII, ubi LXX habent ἐξόδιον.

(*c*) Amovimus hinc negandi particulam ad Regin. ms. fidem, et S. Doctoris mentem. Victorius quoque cui hæc lectio magis placuit, eam negationem in quinque Florentiæ aliisque Brixiæ codicibus se testatur non invenisse. Sensusque, ait, est : In Domino ira non significat perturbationem Dei, cum irascitur ; sed significat eorum merita, atque peccata, in quos Dei ira desævit. Alioquin Dominus numquam iratus ulciscitur ; sed hoc corripit, ut emendet.

(*d*) Pro *omnipotens*, in Regin. ms. *virtutum* legitur : sicque est in Complutensi Græco exemplari, τῶν δυνάμεων.

(*a*) Unus Regin. ms., *sed contempserunt me, dicit Dominus.*

(*b*) Hic ex nostris mss., Hebræo et Vulgata assentientibus, rescripsimus *vivent*, pro quo erat *vivunt*. In fine cum legeretur, *ita fecit nobis* ex iisdem mss. et textibus, nos *ita* adverbium expunximus.

(*c*) Vocem *usquequo*, quæ et in Hebræo עד-מתי resonat, et in Vulgata editione : deerat vero hic penes Martianæum, nos ex Reginæ ms. suffecimus.

minus, ut circuirent terram. Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter montes, atque dixerunt: Circuivimus omnem terram, et ecce omnis terra habitatur et quiescit. Et respondit angelus Domini, et dixit: Domine omnipotens, usquequo non misereberis Jerusalem, et urbium Juda, quibus iratus es? Iste est septuagesimus annus. Et respondit Dominus angelo qui loquebatur in me, verba bona, et sermones consolatorios. Primum disseramus historiam: *Vidi*, inquit, *per* **784** *noctem*: non in die, sicut Moyses, qui Deum facie videbat ad faciem: et Isaias qui loquebatur: *Vidi Dominum super thronum excelsum et elevatum* (*Isai.* VI, 1): antequam populus duceretur in captivitatem, antequam Jerusalem destrueretur et templum; sed adhuc in servitutis malis populo constituto, ea quæ pro eis videt, cernit in tenebris. *Et ecce vir ascendens super equum rufum.* Hunc Hebræi Michaelem angelum putant, qui ultor iniquitatum et peccatorum sit Israel. Et quod steterit inter myrteta quæ erant in profundo, Myrtos intelligi volunt prophetas et sanctos, qui in medio captivi populi versabantur, et erant in profundo: virum autem, id est, Michaelem, equi rufi et varii, et albi sequebantur, ordine, ut existimant, commutato: ut albi Medos Persasque significent, quia sub ipsis dimissa captivitas et templum instauratum est: varii, Macedonas, quorum nonnulli amici, alii persecutores fuerunt (plenissime super hoc Danielis (*Cap.* 8) ultima visio loquitur); Rufi vero regnum Romanorum cruentum et sanguinarium, quod populum interfecerit, templumque subverterit. Alii vero ordinem qui scriptus est, conservantes, virum qui ascenderit super equum rufum, et equos rufos, varios et albos, quatuor regna interpretantur. Primum et secundum sanguinarium, Assyrios et Chaldæos, quorum primi decem tribus sub Salmanasar duxere captivas. Secundi Judam et Benjamin, incensa Jerusalem civitate, temploque subverso. Tertios et quartos varios et albos, Medos significari putant et Persas: quorum alii clementes fuerunt, ut Cyrus, et Darius filius Hystaspis, et Assuerus, quem Græci Artaxerxem vocant, sub quo Esther impletur historia: alii crudeles, ut Cambyses, et cæteri. Vidente ergo propheta virum ascendentem super equum rufum, et post eum equos rufos, varios, et albos, et ignorante quod viderat, visionisque suæ cupiente scire rationem, atque dicente: *Quid sunt isti, domine mi?* Angelus qui loquebatur in eo, promittit se esse dicturum: et illo reticente, vir qui stabat inter myrteta, commemorat. Ista sunt regna quibus præcepit Dominus, ut perambularent terram, et suæ eam **785** subjicerent potestati. Denique angeli qui regnis et nationibus præsidebant, non ad alium veniunt, sed ad ipsum virum et angelum Domini, qui stabat inter myrteta, et dicunt: *Perambulavimus terram, et ecce omnis terra habitatur et quiescit.* Et est sensus: Omnia sub nobis regna tuta sunt et pacata, nec aliqua premuntur angustia. Ex qua responsione angelus, qui interpellabat pro Israel, occasionem accipit pro populo deprecandi, et dicit ad Dominum: Cum omnis orbis quietus sit et pacatus, quare, Domine, non misereris Jerusalem et urbium Juda: maxime cum secundum promissa tua captivitatis tempus expletum sit? Responditque Dominus angelo qui loquebatur in propheta verba bona, verba consolatoria: bona, de futurorum promissione: consolatoria, de præsentium necessitate. Hæc juxta litteram, ne videremus celare nostros, quæ a peregrinæ linguæ magistris didicimus. Cæterum Ecclesiarum magistri, noctem in qua cernitur visio, obscuritatem mysticæ visionis intelligunt. *Posuit enim Deus tenebras latibulum suum* (*Psal.* XVII, 12). Et juxta Septuaginta interpretes de eo dicitur: *Abyssus sicut vestimentum amictus ejus* (*Ps.* CIII, 6). Vir autem qui ascendebat super equum rufum, Dominus Salvator est, quia (*a*) dispensationem nostræ carnis assumens, audit in Isaia: *Quare rubra sunt vestimenta tua* (*Isai.* LXIII, 2)? Hic qui nunc (*b*) captivo populo rufus ostenditur, in Apocalypsi Joannis in candidis vestibus, et in candido equo sedere describitur (*Apoc.* III *et* VI). Quod autem stare dicitur inter duos montes umbrosos (licet in Hebræo non habeatur *duos*), novum et vetus sentiunt Instrumentum, quod densissimis foliis, et nemore, et umbrosis silvis dicitur esse coopertum, qui multis obscuritatibus involutum est. Myrteta autem quæ erant in profundo, inter quæ stare describitur, angelicas intelligunt potestates, quæ ei etiam in carne posito ministrarunt. Vel certe montes (ut tollamus quod scriptum **786** non est, *duos*) absolute et absque numero, plurimos sanctos sentire possumus et apostolos atque apostolicos viros, qui totum orbem rufi, et varii, et albi peragrasse memorantur. Quorum alii martyrio coronati sunt, et appellantur rufi. Alii operibus et doctrina, et varietate signorum, varii nuncupantur. Alii virginitatis integrorumque dogmatum, et puri cordis, (*c*) quod cernit Deum, præmia susceperunt. Denique interrogat propheta eumdem

(*a*) Maluisset Victorius, cum vetus olim lectio esset, *Qui in dispensationem nostræ carnis assumens*, rescribi, *Qui in dispensationem nostræ carnis assumptæ*. Sic, ait, infra Zachariæ IX: *Pharetra*, inquit Hieronymus, *in qua sagitta absconditur, dispensatio est carnis assumptæ*. Et Ephes. IV: *Nec statin*, inquit, *ista dicentes, locum alteri hæresi damus, quæ dimidiatam Christi asserit dispensationem. Sed sic unum et Dei hominis filium confitemur, ne dispensationem assumpti hominis, qua salvati sumus, ex parte credentes, in parte truncemus.* Christus enim veram nostram carnem, seu quod sacratius dicitur, veram carnis nostræ dispensationem assumpsit: contra id quod Marcion, Manichæus et Valentinus hæretici blasphemabant. Sic enim verum, et non phantasticum, nec spirituale, aereum, aut cœleste Christi corpus fuisse monstratur, ut eruditissime hunc errorem confutat D. Hieronymus capite 14 et 17 super Matthæum: et post eum Catholicæ veritatis patronus, propugnatorque D. Thomas, in III p. Summæ, q. 5, art. 1 et 2.

(*b*) Regin. ms., *qui nunc de captivo populo rufatus ostenditur.*

(*c*) Idem ms., *quo cernunt Deum.*

virum et angelum qui stabat inter myrteta, et dicit: *Qui* [Al. *Quid*] *sunt isti, domine mi?* Et angelus qui loquebatur in eo, sensus videlicet prophetalis, promittit se ostensurum esse quod cernitur [*Al.* cernit]. Cumque promiserit, non ipse respondit, sed alter qui stabat inter myrteta, et dicit: *Isti sunt quos misit Dominus, ut perambularent terram.* A Domino enim missi sunt apostoli, ut totum orbem Evangelica prædicatione complerent, qui postquam expleverunt opus, reversi sunt ad magni consilii angelum qui stabat inter eos, qui cum Apostolo loquebantur: *Christi bonus odor sumus in his qui salvi fiunt, et in his qui pereunt* (I *Cor.* II, 25), et inter utriusque vocationis populos. Et dixerunt ad eum; Perambulavimus terram, implevimus opus quod nobis injunctum est, et ecce omnis terra habitatur et quiescit, quæ ante deserta erat a Deo: nunc habitatio ejus est, quiescit a bellis, a vitiorum præliis atque peccatis: quia hæreditatem Domini suscepit revertentis ad Patrem, atque dicentis: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (*Joan.* XIV, 27). Quod autem plena misericordia postulatur, ut instante anno septuagesimo, misereatur Deus Jerusalem, et urbium Juda, ad illam intelligentiam referunt: Quod quamdiu vera pax veniat, et sabbatismus, et septem decadarum numerus, id est, annus septuagesimus impleatur, nec Jerusalem plenam recipiat libertatem, quæ interpretatur visio pacis, et est Ecclesia, nec urbes Juda, animæ **787** Dominum confitentes. Denique Dominus repromittit verba bona, verba consolatoria: quod nunc ex parte cernimus, et ex parte prophetamus (I *Cor.* XIII, 12). Cum autem venerit quod perfectum est, destruantur quæ ex parte sunt: et liberati de Babylone hujus sæculi, clamemus: *In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati* (*Psal.* CXXV, 1).

(Vers. 14 seqq.) *Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me: Clama, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno, et ira magna ego irascor* [Al. *irascar*] *super gentes opulentas: quia ego iratus sum parum, ipsæ* [Vulg. *ipsi*] *vero adjuverunt in malum. Propterea hæc dicit Dominus: Revertar ad Jerusalem in misericodiis: et domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituum: et perpendiculum extendetur super Jerusalem.* LXX: *Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me: Clama, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens: zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno, et ira magna ego irascor super gentes quæ superimpositæ sunt: pro eo quod ego quidem iratus sum modicum, ipsi vero superpositi sunt in mala. Propterea hæc dicit Dominus; convertar ad Jerusalem in misericordia, et domus mea instaurabitur in ea, dicit Dominus omnipotens: et mensura extendetur super Jerusalem.* Adhuc verba bona, et verba consolatoria hæc sunt, quæ nunc propheta clamare præcipitur: quod zelatus sit Dominus Jerusalem et Sion zelo magno. Qui autem zelatur, amare se eam quam zelatur, ostendit, nequaquam dicens per Jeremiam: *Sicut despicit mulier virum suum, ita despexit me domus Israel* (*Jerem.* III, 20). Cui per Ezechielem Dominus loquebatur: *Irascens jam non irascur tibi, et zelus meus recessit a te* (*Ezech.* XVI, 42). Qui ergo zelatus est Jerusalem, et Sion (una est autem atque eadem civitas), nunc irascitur super gentes opulentas, quas supra equos rufos et albos et varios nominavit: quod ipse tradiderit eos ad corripiendum: illæ vero sævierint in traditos; hic ut filium a pædagogo voluerit emendari; illæ ut hostem interficere, et punire conatæ sint. Cui simile est illud in Isaia: *Ego dedi eos in manus tuas: tu autem non fecisti eis misericordiam.* (*a*) *Senis aggravasti jugum, et dixisti, ero in sempiternum domina* (*Isai.* XLVII, 6). Zelus autem ἀνθρωποπάθως **788** sic accipitur, ut ira. Ex quo loco convincuntur hæretici, qui veteri detrahunt Testamento, quod irascens Deus non perdere cupiat eas in quos irascitur; sed emendare. Quia ergo, inquit, zelatus sum Jerusalem, et Sion zelo magno, quas adversarii plusquam volueram, depresserunt: idcirco hæc dicit Dominus: Revertar non in una misericordia, sed in multis misericordiis ad Jerusalem, et domus mea, id est, templum, ædificabitur in ea sub Zorobabel, et Jesu filio Josedec: et perpendiculum cæmentariorum extendetur super Jerusalem. Potest Jerusalem et Sion, visio pacis et specula, quæ non bella hujus sæculi, nec humilia atque terrena, sed pacem atque concordiam, et cælorum excelsa considerat, Ecclesia intelligi. Cui propter vitia atque peccata, et refrigescentem quotidie charitatem irascens Dominus (*Matth.* XXIV), tradet eam persecutionibus, ut quasi in conflatorio mundum aurum appareat, et argentum. Adversarii vero quibus tradita est, eam delere innitentes, implent Jerusalem cruore cæsorum a porta usque ad portam. Unde Dominus pacem et misericodiam repromitens, rursum eam ædificaturum esse se dicit. Et perpendiculum sive funiculum secundum mensuras et ordines singulorum in ea esse tendendum. Quid sit autem funiculus, sequenti capitulo demonstratur, ubi dicit propheta: *Levavi oculos meos et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus mensorum.* Templum autem Dei quod adversarii destruxerunt, potest et Domini venerabile corpus intelligi, de quo ipse dicebat: *Solvite templum hoc, et ego in triduo suscitabo illud* (*Joan.* II, 19). Quod in passione destructum, in resurrectione suscitatum est, et omnium templorum seminarium atque exordium fuit, de quibus et apostolus loquitur: *Vos estis templum Dei, et Spiritus sanctus habitat in vobis* (II *Cor.* VI, 16).

(Vers. 17.) *Adhuc clama dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: adhuc affluent civitates meæ bonis; et consolabitur adhuc Dominus Sion, et eliget adhuc Jerusalem.* LXX: (*b*) *Et dixit ad me angelus qui loquebatur in me: Adhuc clama, dicens: Hæc dicit Dominus omni-*

(*a*) Regin.: *Sed* pro *Senis*: tum alii libri, *jugum valde*,

(*b*) Prior iste versiculus, *Et dixit ad me angelus qui loquebatur in me*, cum in nostris mss. tum in Complutensi, et Aldino Græcis exemplaribus non habetur

potens : adhuc diffundentur civitates in bonis, et miserebitur **789** *Dominus adhuc Sion, et eliget adhuc Jerusalem.* Angelus qui supra dixerat ad prophetam : Clama : Hæc dicit Dominus exercituum, nunc quoque impellit ut clamet, non vocis intensione, sed mentis: et hoc est quod clamandum præcipit: Adhuc affluent civitates meæ bonis quas nunc cernis a Babylonio igne vastatas, rursum rebus omnibus abundabunt, et præsentibus bonis præteritam miseriam Dominus consolabitur, et eliget Jerusalem, quam paulo ante projecerat. Quod si referimus ad Ecclesiam, cui vera bona et perpetua pollicetur, illa bona esse credenda sunt, de quibus scriptum legimus : *Videas bona Jerusalem* (*Ps.* CXXVII, 5). Et in alio loco : *Si volueritis et audieritis me, quæ bona sunt terræ, comedetis* (*Isai.* I, 19). Et illud : *Fidens eris in Domino, et elevabit te super bona terræ.* Quæ sibi vir sapiens, cui Dominus incerta et obscura suæ sapientiæ revelarat, spe futurorum promittit, et dicit : *Credo videre bona Domini, in terra viventium* (*Psal.* XXVI, 13). His bonis post sævissimæ persecutionis incendia, quæ a gentibus, et ab hæreticis Arianis Ecclesiæ Domini pertulerunt, parce reddita, videmus Domini Ecclesias affluere, et consolatam Sion, et electam Jerusalem, quas dudum abjecerat. Hoc ipsum et de templo Domini, et de unoquoque credentium intelligere possumus. Quidam consolatam Sion, et electam Jerusalem et cætera quæ in hunc modum a prophetis omnibus prædicantur, ad cœlestem Jerusalem referunt, quæ destructa per ruinam, per virtutes ædificanda sit, Quæ nos omnia rectius super Ecclesia interpretabimur.

(Vers. 18, 19.) *Et levavi oculos meos et vidi : et ecce quatuor cornua, et dixi ad angelum qui loquebatur in* [Al. *ad*] *me : Quid sunt hæc? Et dixit ad me: Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Judam, et Israel et Jerusalem. Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros, et dixi : Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens: Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Judam per singulos viros, et nemo eorum levavit caput suum, et venerunt isti deterere ea, ut dejiciant cornua gentium quæ elevaverunt cornu super terram Juda, ut dispergerent eam.* LXX : *Et levavi oculos meos et vidi : et ecce quatuor cornua, et dixi ad angelum qui loquebatur in me : Quid sunt hæc, Domine? Et dixit, ad me : Hæc sunt cornua quæ disperserunt Judam, et Israel,* **790** *et Jerusalem. Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros, et dixi : Quid isti veniunt facere? Et dixit : Hæc sunt cornua quæ disperserunt Judam, et Israel confregerunt : et nullus eorum levavit caput : et egressi sunt isti ut exacuant ea in manibus suis. Quatuor cornua, gentes sunt quæ elevaverunt cornu super terram Domini, ut dispergerent eam.* Quatuor cornua quæ ventilaverunt, et disperserunt Judam, et Israel, et Jerusalem, quatuor gentes esse, Babylonios, Medos atque Persas, et Macedonas, ac Romanos, et nunc Dominus a propheta interrogatus exponit, et Daniel plenissime replicat. Qui in Visione imaginis quæ habebat aureum caput, et pectus argenteum, et subumbilicum æneum, et crura, ac pedes ferreos et fictiles, has quatuor gentes interpretatus est (*Dan.* II). Et rursum in alia visione quatuor bestias, leæuam et ursum, et pardum, et aliam horribilem bestiam, cujus nomen non posuit, easdem gentes sub alia figura monstravit. Medos autem et Persas unum regnum esse post victoriam Cyri, non ambiget [*Al.* ambigit], qui et sæculares et sacras litteras legerit. Et rectissime pro regnis cornua posuit, hanc habente Scriptura sancta consuetudinem, ut regnum semper interpretetur in cornibus, ut est illud : *Et exaltavit cornu Christi sui* (*Psal.* CXLVIII 14). Et in alio loco : *Et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui* (*Luc.* I, 69). Et decem cornua in ultimo regnatura, idem Daniel propheta testatur (*Dan.* VII). Eo ergo tempore quo hæc visio cernebatur, jam Babyloniorum regnum præterierat, instabat Persarum atque Medorum, futurum erat Græcorum atque Macedonum, et Romanorum. Quæ Babylonii, quæ Medi atque Persæ, quæ Græci, id est, Macedones fecerint Judæ, Israel, et Jerusalem, vir eruditus agnoscit, maxime sub Antiocho, cognomento Ἐπιφανεῖ, sub quo Macbabæorum historia texitur. Post adventum quoque Domini Salvatoris, quando circumdata est Jerusalem, quæ sustinuerint Israelitæ, et Evangelium ante denuntiat (*Luc.* XIX), et Josephus historiæ Judaicæ scriptor vernaculus plenissime edocet. Ista cornua ventilaverunt, et disperserunt Judam, per singulos propemodum viros, ut nemo eorum gravi malorum pondere depressus levaret caput. Quatuor quoque fabros, sive artifices quos Græci τέκτονας vocant **791** non ipse propheta conspicit, sed ei Dominus ostendit, et exponit qui sint fabri et artifices, quos nos angelos intelligimus obedientes Dominicæ potestati ut quod gentes destruxerant, isti ædificent. Hoc autem, pro quo nos ex Hebræo interpretati sumus: *Venerunt isti deterere ea*, regna videlicet, Septuaginta interpretati sunt: *Venerunt isti exacvere ea, in manibus suis.* Exacuere ea autem, pro deterere accipiendum est. Vel certe deterere, ut omnia sub Christi jugo colla submittant, et non (ut quidam interpretatus est) *cum exacuta fuerint*, pejora fiant. Si enim ad hoc veniant angeli, ut malos pejores faciant, non fabri appellandi sunt, id est, destructores malorum, et ædificatores bonorum ; sed et ipsi pro malis et destructoribus accipiendi. Et hoc notandum quod ista quatuor cornua gentium, unum contra populum Dei cornu elevaverint; non enim regnaverunt pariter, et simul oppresserunt Israel, sed sibi invicem successerunt, Babyloniis, Medi et Persæ, Persarum regno, regnum Macedonum; regno Macedonum, imperium Romanorum. Hæc sequentes historiæ ordinem diximus. Quod autem oculos propheta levasse se dicit, illi spiritualiter sensui coaptandum est *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi* (*Ps.* CXX, 1). Et : *Levate oculos vestros, et videte regiones, quoniam jam albæ sunt ad metendum* (*Joan.* IV, 35). Et quod in Isaia legimus : *Dixit sanctus. Levate oculos vestros, et videte quis ostendit hæc omnia* (*Isai.* LI, 6)? Elevatione ergo oculorum opus est et intelligentia spirituali, ut videamus contrarias fortitudines, quæ contra nos elevaverunt cornu suum et de quibus Apostolus loquitur: *Non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem: sed adversum principatus, adversum potestates, adversum mundi hujus rectores tenebrarum istarum, adversum spiritualia nequitiæ in cœlestibus* (*Ephes.* VI, 12). Hos quatuor adversarios, qui contra Sanctos semper dimicabant, Christus oppressit adveniens. Et de his Psalmista congeminat : *Super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem* (*Ps.* XC, 13). Possumus quatuor cornua, quæ regnaverunt contra populum Dei, et quatuor πάθη accipere, quæ eruditi non verbum de verbo exprimentes κακοζήλους *passiones*, sed *perturbationes* interpretatur, ægritudinem animi et gaudium : **592** duo præsentia, et duo futura, metum et cupiditatem, de quibus et illustris poeta significat (*Æneid.* VI):

Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque.

Adversum has, quatuor fabri, et (ut ita dicam) medici, bonique artifices, non cernuntur a propheta, necdum enim absque ostensione Dei per se eos videre poterat, sed ostenduntur ei a Domino, quatuor scilicet virtutes, prudentia, justitia, fortitudo, temperantia, de quibus plenissime in Officiorum libris Tullius disputat, scribens proprium quoque de quatuor virtutibus librum Qui ergo vitia destruunt, virtutes ædificant, omnesque sancti, qui hæc remedia possidentes instaurant semper Ecclesiam, fabri appellandi sunt. Unde et Apostolus loquebatur : *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* (*Cor.* III, 10). Et iratus Dominus de Jerusalem ablaturum esse se dicit architectum et virum sapientem (*Isai.* III). Et ipse Dominus, Dei omnipotentis Filius et Creatoris [*Al.* Creator] omnium, fabri filius appellatur. Legi in cujusdam Commentariis, quatuor fabros, quatuor Evangelistas intelligi, qui oppressum Israelem, sensum videlicet videntem Deum, et Judam Dominum confitentem, et Jerusalem visionem pacis, in pristinam sedem restituant, et quos vitiorum gentes disperserant de Ecclesia, per prædicationem Evangelii retraxerunt ad salutem.

(Cap. II. — Vers. 1, 2.) *Et levavi oculos meos, et vidi : et ecce vir, et in manu ejus funiculus mensorum. Et dixi : Quo tu vadis? Et dixit ad me, ut metiar Jerusalem, et videam quanta sit latitudo ejus, et quanta longitudo ejus* [Al. *altitudo illius*]. LXX : *Et levavi oculos meos, et vidi : et ecce vir, et in manu ejus funiculus geometræ, et dixi ad eum : Quo tu vadis? Et dixit ad me, ut dimetiar Jerusalem, et videam quanta sit latitudo ejus, et quanta longitudo.* Qui prius oculis elevatis in quatuor cornibus tristia viderat, nunc rursum oculos levat, ut videat virum de quo scriptum est : *Ecce vir, Oriens nomen ejus* (*Zach.* VI, 12) : de quo et supra legimus : *Et ecce vir ascendens super equum rufum, et stabat inter myrteta quæ erant in profundo*, sive, *inter montes umbrosos* (*Zach.* I, 8). Et de quo Pater loquitur : *Hic ædificavit civitatem meam* (*Heb.* XI), cujus artifex et conditor, Deus est. Hic et ab Ezechiele cernitur, habens funiculum in manu, et calamum **793** ad mensuram cubiti virilis, ut metiatur Jerusalem, cujus descriptiones, id est, latitudinem, et longitudinem, idem propheta mystico sermone prosequitur (*Ezech.* XL.) Quidam putant hoc ex parte completum sub Zorobabel, et Jesu, et Esdra, et Nehemia, et cæteris ducibus sive regibus, qui usque ad adventum Domini Salvatoris populum rexerunt Israel. Alii, vero et maxime Judæi in mille annorum regno interpretantur, corporales corporalia requirentes. Nostrorum autem plerique referunt ad cœlestem Jerusalem, et hanc dicunt iterum extruendam, quæ ruina animarum peccatricum fuerat destituta. Hoc hæretici suspicentur. Cæterum nos montem Sion, et matrem primitivorum atque sanctorum interpretemur Ecclesiam, quæ ædificata est in passione Domini et resurrectione, et quotidie ædificatur ab eo qui novit mensuras, et merita singulorum. Quod de Ecclesia diximus, potest et de animabus accipi credentium, quæ quotidie ædificantur a Domino, et cernunt pacem ejus quæ apostolis est relicta.

(Vers. 4 seqq.) *Et ecce angelus qui loquebatur in me, egrediebatur ; et angelus alius egrediebatur in occursum ejus, et dixit ad eum : Curre, loquere ad puerum istum, dicens : Absque muro habitabitur Jerusalem, præ multitudine hominum et jumentorum in medio ejus. Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, et in gloria ero in medio ejus.* LXX : *Et ecce angelus qui loquebatur in me stabat, et angelus alius egrediebatur in occursum ejus, et dixit ad eum dicens : Curre et loquere adolescentulo illi, dicens : Frugifera habitabitur Jerusalem a multitudine hominum et jumentorum in medio ejus. Et ego ero illi, dicit Dominus, murus ignis in circuitu, et in gloria ero in medio ejus.* Angelum qui loquebatur in propheta, et *stabat*, sive ut in Hebraico legitur, *egrediebatur*, (a) hoc enim significat Jash (יש) Hebræi Michaelem putant. Et alterum angelum qui egrediebatur et veniebat in occursum ejus, Gabrielem suspicantur, qui loquitur ad Michaelem, ut loquatur prophetæ, quantam rerum omnium abundantiam, et multitudinem hominum, et jumentorum, firmitatemque murorum habitura sit Jerusalem, quæ in præsentiorum usque ad favillam, et cineres videatur esse destructa. Nos autem juxta spiritualem **794** sensum, hæc omnia interpretemur in Ecclesia, quæ absque muro, sive ut Septuaginta

(a) Non *Jotse* in participio legebat Hieronymus, juxta hodiernam Massorethicam punctationem, sed *Jatsa* sive *Jasa* more suo, in præterito, uti ex fide omnium mss. codicum exploratum nobis est. Editi legunt יצא cum *holem*, pleno, sive cum *vau*, quod non exprimit exemplar Massorethicum. MART.

transtulerunt, κατάκαρπος, id est frugum omnium abundantia habitetur, et habeat multitudinem hominum, ac jumentorum, et Dominus sit in circuitu ejus, et ipse in medio illius versetur in gloria. Ista est civitas de qua alibi legimus: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* (*Ps.* LXXVVI, 2). Et rursum: *Magnus Dominus et laudabilis nimis, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus* (*Ps.* VII, 1). In hæc quicumque habitat, dicere potest: *Ego autem sicut oliva frugifera in domo Dei* (*Ps.* LI, 10). Et: *Dominus regit me, et nihil mihi deerit :in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquas refectionis educavit me* (*Ps.* XXII, *1*). Et habitabitur, inquit, Jerusalem præ multitudine hominum et jumentorum absque muro, sive frugum omnium abundantia. Quidam, homines et jumenta duos populos interpretantur. Judæorum atque Gentilium, quod illi qui in Lege versati venerint ad fidem Christi, homines appellati sint: nos autem qui post idololatriam quasi in desertoLegis et solitudine fuimus prophetarum, et ejus recepimus passionem, jumenta dici debeamus. Alii autem rationabiles quosque elScripturarum eruditos scientia homines intelligi volunt: jumenta vero simplices quosque credentium, et de his dici: *Homines et jumenta salvos facies* (Al. *salvabis*), *Domine* (*Ps.* XXXV, 7). Hæc jumenta, et hæc animantia audiunt boni pastoris vocem, et cognoscunt, et sequuntur eum: qui ipse est et pastor, quia regit nos; et ostium quia per illum in Ecclesiam, et ad Patrem ingredimur (*Joan.* X); et murus ignis in circuitu, ut credentes et habitantes in medio calefaciat (*Al.* calefiant), qui prius frigore charitatis intepuerant, et possint spiritu esse ferventes. Lupos autem et sævissimas bestias (de quibus scriptum est: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi* (*Ps.* LXXIII, 19): et quorum fructus est, fenum, ligna, stipula (I *Cor.* III, 12): et afferunt tribulos et spinas) suo igne consumat; et qui adversariis ignis est, sit in medio credentium gloria. Quod autem murusJerusalem sitDominus, et in alio loco legimus: *Dominus in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui* (*Ps* CXXIV, 2). Hæc omnia Judæi sub ἠλειμμένῳ, quem sibi spe vanissima repromittunt, putant carnaliter esse ventura, quod tantamJerusalem habitura sit beatitudinem, **995** ut præ multitudine hominum et omnium jumentorum, murum habere non possit; sed murus sit ipsius Domini defensio, et illius in medio habitantis gloria perfruatur.

(Vers. 6 seqq.) *O o fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus; quoniam in quatuor ventos* [Al. *ventis*]*cœli dispersi vos, dicit Dominus O Sion,* (*b*) *surge quæ habitas apud filiam Babylonis. Quia hæc dicit Dominus exercituum, post gloriom misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos: qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego levo manum meam super eos, et erunt prædæ his qui serviebant sibi, et cognoscetis quia Dominus exercituum misit me.* LXX: *O o fugite de terra Aquilonis,dicit Dominus, quia de quatuor ventis cœli congregabo vos,dicit Dominus. In Sion salvamini, qui habitatis filiam* [Al. *in filia*] *Babylonis. Hæc enim dicit Dominus omnipotens; post gloriam misit me ad gentes quæ spoliaverunt vos: quia qui tetigerit vos, quasi* (*c*) *qui tangat pupillam oculi ejus: Ecce ego inferam manum meam super eos, et erunt prædæ his qui servierant eis, et cognoscetis quia Dominus omnipotens misit me.* Plagæ orbis, quas Græci appellant κλίματα, juxta situmJerusalem intelliguntur et templi. Assyrii ergo et Babylonii, qui Dei populum vastaverunt, habitant in terra Aquilonis. Denique in Jeremia (*Cap.* I), olla quæ juxta Ezechiel (*Cap.* XXIV) plena est carnibus (intelligitur autem urbs Jerusalem) a facie Aquilonis accenditur. Quia igitur angelus præceperat qui occurrerat angelo prophetanti in Zacharia, ut loqueretur ad puerum (ad comparationem enim angelicæ dignitatis, omnis humana natura pueritia nuncupatur, quia non angeli, in nos, sed nos in angelos proficimus), et diceret ei: *absque muro habitabunt* [Al. *habitabitur*] *Jerusalem*, et reliqua. Nunc idem ad eos fit sermo Domini qui habitant in Aquilone: ut a ventis quatuor congregentur, in quos fuerant in toto orbe dispersi, et revertantur in Sion qui habitabant in Babylone. Vel certe ita: Qui in quatuor plagis [*Al.* partes] cœli dispersi estis, fugite de terra Aquilonis, et o Sion, quæ nunc habitas in Babylone, fuge et reverteread pristinam sedem. Quod autem tertio, casu vocativo dicitur o, exhortantis ad fugam est, ut non semel, **795** sed crebrius ad fugiendum sciant se esse commonitos. Dicendum et aliter: Aquilo ventus durissimus est, qui durissima habitatorum suorum corda facit, et a quo succenduntur mala super omnes qui habitant in terra, et ad quem juxta hunc ipsum Zachariam prophetam, egrediuntur equi nigri, ut in sua regione consistant (*Zach.* I *et* VI). Ille quoque qui in Isaia gloriabundus dixerat: *In cœlum ascendam, super sidera cœli ponam thronum meum, sedebo in monte sublimi, super montes excelsos in Aquilone* (*Isai.* XIV, 13), in frigidissimo terrarum loco regnum habere se jactat. Legimus in alio loco: *Ecce fumus ab Aquilone venit* (*Ibid.*, 81): et qui procul a sancta urbe discesserant, dicitur de eis: *Ecce isti de longe veniunt ab Aquilone et mari* (*Ibid.*, XLIX, 12). Et per Jeremiam Spiritus sanctus loquitur, provocans eos qui in captivitate sunt, ut redeant Jerusalem: *Vade et lege sermones meos istos ad Aquilonem et dices: Reverte ad me, habitatio Israel, dicit Dominus* (*Jer.*

(*a*) Quamplures mss. relinqentes vocem Græcam legunt hoc modo: *Hæc omnia Judæi sub Messia quem sibi*, etc. S. Cygiranni monasterii exemplar ms. post *Messia*, subjungit vocem Græcam corruptam. Vide jam dicta de nomine ἠλειμμένος, in cap. XXVI) Isaiæ, in notis nostris. MART.

(*b*) Hieronymi interpretatio, *fuge*, pro *surge*: est autem in Hebræo הבולבי paulo quoque post, *oculi mei* pro *oculi ejus*, in Vulgata Hieronymi editione est cum Hebræus tamen præferat עיני

(*c*) Antea erat *quasi tangat*: levia autem id genus menda taciti passim castigamus.

XLVI). Præcipitur itaque nobis qui habitavimus ad Aquilonem, et calorem Dominici fervoris amisimus, qui dispersi sumus in orbe terrarum, et de quibus Evangelium prædicat, quod in quatuor ventos mittat angelos suos Dominus (*Marc.* XIII), et congreget nos, et qui in hujus sæculi (*a*) vitiis et conclusione versamur: ut fugiamus in Sion Ecclesiam Domini, et humilia relinquentes, in specula ejus et sublimitate dogmatum consistamus. Quod autem sequitur: *Hæc dicit Dominus exercituum, post gloriam misit me*, et reliqua, vox Salvatoris loquentis inducitur, qui omnipotens Deus a Patre omnipotente missum se esse dicit, non juxta id quod omnipotens est; sed juxta id quod post gloriam missus est. *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est æqualem se esse Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, et factus est obediens Patri usque ad mortem, et mortem crucis* (*Philip.* II, 6). Nec mirum quod Christus dicatur omnipotens, ex cujus persona legimus in Apocalypsi Joannis: *Hæc dicit testis fidelis, initium creaturæ Dei, qui est, et eras, et venturus est, Dominus Deus omnipotens* (*Apoc.* I, 4, 5). Illud quoque quod in vicesimo tertio psalmo legimus: *Levate portas, principes, vestras, et* **797** *elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ* (*Vers.* 7): rursumque ab aliis angelis dicitur ignorantibus mysterium carnis [*Al.* incarnationis] assumptæ: *Quis est iste rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est rex gloriæ*, refertur ad Christum. Ubi enim nos legimus *Dominus virtutum*, in Hebraico scriptum est SABAOTH (צבאות), quod a LXX interpretibus *omnipotentem* vertitur. Ex quo intelligimus, ubicumque Dominus virtutum de Christo dicitur, omnipotentem eum debere intelligi. Nec mirum si Christus dicatur omnipotens: *Cui tradita est omnis potestas in cœlo et in terra* (*Mat.* XXVIII, 18). Et qui dicit: *Omnia quæ Patris sunt, mea sunt* (*Joan.* XVII, 10). Si autem omnia, id est, (*b*) Deus ex Deo, Dominus ex Domino, lumen de lumine, ergo et ex omnipotente omnipotens: neque enim fieri potest, ut quorum una natura est, diversa sit gloria. Missus est ergo post gloriam divinæ majestatis ad gentes, quæ spoliaverunt populum Dei, ut qui eos fuerant ante prædati, prædæ sint servientibus sibi, et omnis quondam servientium turba cognoscat, quoniam omnipotens Deus miserit eum. Quod autem dicit: *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi ejus;* tactum pro vexatione et injuria accipe, juxta illud quod legimus: *Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari* (*Ps.* CIV, 15). Qui enim sanctos Domini tetigerit, sic est quasi vexare cupiat pupillam oculi ejus, et illum nitatur clara luce privare, de qua loquitur in Evangelio: *Vos estis lux mundi* (*Mat.* V, 14). Elevat autem Deus manum suam, ut percutiat gentes adversarias, et populum suum, (*c*) vel in Jerusalem reducat, vel in Ecclesiam. Gentes adversarias juxta tropologiam, contrarias accipe fortitudines, quæ quotidie peccatores suæ subjiciunt potestati, et sibi eos servire compellunt.

(Vers. 10 seqq.) *Lauda et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt mihi in populum, et habitabo in medio tui, et scies quia Dominus exercituum misit me ad te. Et possidebit Dominus Judam partem suam in terra sanctificata, et eliget adhuc Jerusalem.* LXX: *Lætare et gaude, filia Sion, quia ecce veniam, et* **798** *habitabo in medio tui, dicit Dominus: et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabunt in medio tui: et scies quoniam Dominus omnipotens misit me ad te, et possidebit Dominus Judam partem suam in terra sancta, et eliget adhuc Jerusalem.* Et hæc adhuc ex persona Domini intelligenda: quod hortetur populum suum de captivitate in sedem pristinam restitutum gaudere atque lætari, quod ipse Dominus veniat, et habitet in medio ejus, et multæ gentes credituræ. sint in eum, de quibus dicitur: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Ps.* II, 8): et habitet in medio ejus loquens ad discipulos: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi* (*Mat.* XXVIII, 20). Et possideat Dominus Judam partem suam confitentem, et credentem nomini suo, et non alibi possideat, nisi in terra sancta, quæ interpretatur Ecclesia, et eligat adhuc Jerusalem, quam tentationi in persecutionibus dereliquerat. Judæorum alii putant sub Zorobabel et Jesu, Esdra et Nehemia, hæc ex parte completa, maxime quoniam Jerusalem eligitur, et possidetur Judas: duæ videlicet tribus quæ reversæ sunt de captivitate Babylonica, et appellatæ sunt Judas, et non Israel, qui [*Al.* quia] apud Medos huc usque versantur. Alii vero in futurum differunt, quod tunc credituræ sint gentes in eum qui mittatur a Domino, et eligenda sit Jerusalem, cum utique jam omnes gentes crediderunt in Dominum Salvatorem, nec possit eligi quæ omnino destructa est. Recte autem post captivitatem filia Sion provocatur ad gaudium, de qua et in psalmo dicitur: *Cum converterit Dominus captivitatem* (*d*) *populi sui, exsultabit Jacob, et lætabitur Israel* (*Ps.* LII, 7).

(Vers. 13.) *Sileat omnis caro a facie Domini, quia consurrexit de habitaculo sanncto suo.* LXX: *Timeat omnis caro a facie Domini, quoniam surrexit de nubibus sanctis suis.* Cum hæc ita se habeant, et possessurus sit Dominus Judam partem suam, et electurus Jerusalem, omne hominum genus Domini formidet adventum, quia surrexit de habitaculo sancto suo. Surgere autem Dominus **799** dicitur, et quasi evigilare de somno, quando consurgit in vindictam populi sui, juxta illud quod scriptum est: *Exsurge, ut quid dormis, Domine* (*Ps.* XLIII, 23)? sive juxta LXX

(*a*) Regin. mss., *in hujus sæculi nocte versamur.*

(*b*) Nicænæ Synodi verbis in Symbolo Hieronymum uti, vulgo notum, et Victorio notatum est.

(*c*) In Regin. mss., *vel Jernsalem reducat in Ecclesiam.*

(*d*) Idem juxta Vulgat. edit., *captivitatem plebis suæ.*

qui dixerunt, *surrexit de nubibus sanctis suis*, patriarchas, prophetas, et apostolos intellige, quibus mandavit Dominus ne pluant super Israel imbrem. Istæ sunt nubes, de quibus scriptum est : *Et nubes spargant justitiam* (*Isai.* XLV, 8) : neque enim nubes istæ corporeæ, in quas aer densior cogitur, possunt pluere justitiam. In his et cum his nubibus Dominus in Evangelio venturum se esse dicit (*Luc.* XXI). Et in Isaia legimus, quod Dominus in Ægyptum venerit in nube levi (*Isai.* XIX). Ægyptus mundus accipitur, in quem Dominus descendisse memoratur in carne, quæ edita de utero virginali, nullo humani seminis et peccatorum pondere gravabatur. Quod autem omnis caro, non absolute hominum, et bestiarum, et volatilium, et piscium ; sed specialiter hominum accipiatur, illa Scriptura significat : *Exaudi orationem meam, ad te omnis caro veniet* (*Ps.* LXIV, 3). Neque enim ad Dominum omnis caro irrationabilium ventura est animantium; sed illa quæ donum sancti Spiritus susceptura est, et de qua dicitur : *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiæ vestræ* (*Joel.* II, 28).

(Cap. III. — Vers. 1 seqq.) *Et ostendit mihi* (*a*) *Jesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini : et Satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad Satan : Increpet Dominus in id, Satan, et increpet Dominus in te qui elegit Jerusalem. Numquid non iste torris est erutus de igne ? Et Jesus erat indutus vestibus sordidis, et stabat ante faciem angeli, qui respondit, et ait ad eos qui stabant coram se, dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixi ad eum : Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, et indui te mutatoriis. Et dixit : Ponite cidarim mundam super caput ejus, et posuerunt cidarim mundam super caput ejus, et induerunt eum vestibus.* LXX : *Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini, et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet in te Dominus qui elegit Jerusalem. Nonne iste ut torris est* **800** *erutus de igne ? Et Jesus indutus erat vestibus sordidis, et stabat ante faciem angeli, et respondit, et ait ad astantes coram facie sua, dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum : Ecce abstuli a te iniquitates tuas ; et induite eum poderem, et imponite cidarim mundam super caput ejus, et imposuerunt cidarim mundam super caput ejus, et circumdederunt eum vestimentis.* Antequam veniamus ad intelligentiam spiritualem, quomodo Hebræi locum istum edisserant, strictim breviterque dicendum est. Jesum sacerdotem magnum, quem Græci ἀρχιερέα, Latini *pontificem* vocant, filium Josedec intelligi volunt, qui cum Zorobabel populo præfuit. Ex cujus dextris stabat *adversarius* (hoc enim interpretatur *Satan*) ut adversaretur ei. Et recte stabat a dextris illius, non a sinistris, quia vera erat accusatio, eo quod et ipse cum cæteris alienigenam accepisset uxorem, quod in Esdra et in Malachia, qui hunc prophetam sequitur, plenissimum scriptum est (I *Esdræ* XII, *et Malach.* II). Dixitque Dominus ad Satan, ad accusatorem, et ad adversarium ejus, ipse est enim inimicus et vindex, ac accusator fratrum suorum : *Increpet Dominus in te, Satan :* ut, *pluit Dominus a Domino : et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem.* Cum ergo de cunctis Judæ urbibus nunc electa sit Jerusalem, nequaquam ei imputante Domino peccata quæ fecit, cur quasi *torrem*, quem vulgo *titionem* vocant, Jesum conaris obruere, qui de Babylonia captivitate quasi semiustus evasit ? Quod autem sequitur : *Jesus erat indutus vestibus sordidis*, tripliciter interpretantur. Vel ob conjugium illicitum, vel ob peccata populi, vel propter squalorem captivitatis. Angelus autem ante cujus faciem stabat Jesus, præcepit cæteris angelis ex persona Domini, ut auferrent ab eo sordida vestimenta, de quibus supra diximus. Qui cum præceptum opere complessent rursum idem angelus loquitur ad Jesum : *Ecce abstuli a te iniquitatem tuam :* hæc sunt sordida vestimenta, *et indui te mutatoriis*, hoc est, Israelitem tibi conjugem copulavi, pro quo Septuaginta transtulerunt ποδήρη, quam nos *tunicam talarem* possumus dicere, eo quod usque ad talos et pedes [*Al.* ad pedes et talos] defluat. Quodque **801** sequitur : *Ponite cidarim mundam super caput ejus*, pro *cidari* in Hebræo legimus SANIPH (צניף), quæ *mitra* a plerisque dicitur, et in hac volunt intelligi sacerdotii dignitatem, quod, ablatis sordibus peccatorum, mundum habuerit sacerdotium. Hæc Judæi. Nostri autem ita disserunt, sacerdotem esse magnum, ad quem dicitur : *Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec* (*Ps.* CIX, 4). Qui quoniam per se videri non potest, a Domino prophetæ ostenditur stans coram angelo Domini, quem volunt magni consilii esse angelum, non quod alter et alter sit, aut duas personas recipiamus in Filio : sed quod idem atque unus, et quasi homo sordidatus ostenditur, et quasi angelus mediator hominum et Dei apparere dicatur. Non autem esse Jesum filium Josedec, ex hoc conantur ostendere, quod non sit appositum in præsenti loco, *filius Josedoc*, qui in aliis locis, et ubi vere de Jesu dicitur filio Josedec, semper patris cognomine censeatur. Stans igitur cernitur Jesus, et stabili consistens gradu : *et Satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei.* Tentatus enim est per omnem modum absque peccato. Et in Evangelio ad eum tentator accedit, quærens semper dextris ejus et virtutibus contrairе. Quodque sequitur : *Increpet Dominus in te, Satan, et increpet Dominus in te qui eligit Jerusalem*, sic edisserunt, quia Pater et Filius Dominus est, et in centesimo nono psalmo legimus : *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis :* Dominus de altero Domino loquitur, non quod ipse Dominus qui loquitur, increpare non possit; sed quod ex unitate naturæ, cum alter increpaverit, increpet ipse qui loquitur. *Qui enim videt*

(*a*) Vulgata Hieronymi editio interserit, *Dominus*.

Filium videt, et Patrem (*Joan.* XIV, 9) : et iste est qui elegit Jerusalem, Ecclesiam quæ pacem Domini contemplatur. Torris autem de igne erutus, restissime intelligi potest, qui cum in Babylone fuerit, non est Babylonio igne consumptus, nec flamma sæculi hujus attactus. Unde et Moyses in solitudine cernit visionem magnam, in qua ardebat rubus, et non comburebatur (*Exod.* III). Hic Jesus erat indutus vestibus sordidis; qui cum non fecisset peccatum, pro nobis peccatum factus est, *et ipse infirmitates nostras portat*, **802** *et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in dolore, et in ploga, et in angustia. Ipse vero vulneratus est,* (*a*) *propter peccata nostra* (*Isai.* LIII, 4). Et in Apostolo legimus : *Christus redemit nos de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum* (*Galat.* III, 13). Hic in vicesimo primo psalmo loquitur : *Longe a salute mea verba delictorum meorum* (*Psal.* XXI, 1). Et in sexagesimo octavo psalmo : *Deus, tu scis insipientiam meam, et delicta mea a te non sunt abscondita* (*Psal.* LXVIII, 6). Quæ universa appellantur sordida vestimenta, et auferentur ab eo cum peccata nostra deleverit, ut quia ille sordidis indutus est vestibus, nos resurgentes in eo audiamus post baptisma : *Candida sint semper vestimenta tua* (*Eccl.* IX, 8) : credentiumque omnis Ecclesia audit per Isaiam : *Lavamini, mundi estote* (*Isai.* I, 16). Et de ipsa prophetatur in Cantico canticorum : *Quæ est ista quæ ascendit dealbata* (*Cant.* III, 6) ? Ποδήρην autem, incarnationem ejus accipe, quæ de terra est, et significatur in pedibus. Cidarim mundam super caput illius, splendorem divinæ majestatis intellige, ut unus atque idem secundum hominem ποδήρη, secundum Deum cidari ornatus esse videatur.

(Vers. 6, 7.) *Et angelus Domini stabat, et contestabatur angelus Domini Jesum, dicens : Hæc dicit Dominus exercituum : Si in viis meis ambulaveris, et custodiam meam custodieris, tu quoque judicabis domum meam, et custodies atria mea, et dabo tibi ambulantes de his qui nunc hic assistunt.* LXX : *Et angelus Domini stabat : et contestabatur angelus Domini ad Jesum, dicens : Hæc dicit Dominus omnipotens : Si in viis meis ambulaveris, et præcepta mea custodieris, et tu judicabis domum meam ; et si custodieris atrium meum, dabo tibi qui conversentur in medio stantium istorum.* Hebræi cœptæ interpretationis ordinem prosequentes, ad Jesum filium Josedec ab angelo Domini hæc dicta intelligunt ; quod post ablationem vestium sordidarum, et restitutam mundi sacerdotii dignitatem, præcipiatur ei juxta illud quod in Evangelio scriptum est : *Ecce sanus factus es, ultra noli peccare, ne quid tibi deterius fiat* (*Joan.* V, 14) ; et repromittitur ei præmium, si in viis Domini ambulaverit, et ejus præcepta servaverit, quod et ipse judex sit domus ejus, id est, pontifex perseveret in templo, et custodiat atria ejus, atque vestibula, **803** et det ei Dominus ex angelorum numero (qui eo tempore stabant ante conspectum ejus) quorum circumvalletur auxilio, et ab omni hostium fraude securus sit. Juxta nostros, quibus hæc omnia referunt ad Dominum Salvatorem, hoc videtur esse difficile, quod Jesu ab angelo dicitur : Si ambulaverit in viis domini, et ejus præcepta servaverit, ipse quoque judicet domum ejus, et custodiat atria illius, et det ei Dominus ambulantes de his qui assistant ei. Quod facile solvitur, si consideremus eum, qui formam servi est dignatus assumere (*Philip.* II). *Et cum dives esset, pro nobis pauper factus est* (II *Cor.* VIII, 9). Quidquid igitur de membris dicitur, refertur ad corpus : noster profectus, Domini victoria est. Cumque nos pervenerimus in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi (*Ephes.* IV), ille judicabit domum Dei, secundum id quod Apostolus dixit : *Christus autem sicut filius super domum ejus, cujus domus sumus nos* (*Hebr.* III, 6). Et ad Timotheum : *Si tardavero, ut scias quomodo debeas in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis* (I *Tim.* III, 15). Et non solum judicabit domum ejus ; sed custodiet atria Domini, de quibus scriptum est : *Adorate Dominum in atrio sancto ejus* (*Ps.* XXVIII, 2). Judicabit autem, sive dijudicabit, dominum ejus, et pro meritis singulorum, alii dans decem civitates, et alii quinque (*Luc.* XIX), et alios in Ecclesia constituens prophetas, et alios apostolos, alios doctores, alios signa facientes (I *Cor.* XII), alios pro oculis habens, alios pro manibus, alios pro pedibus, juxta illud quod legimus : *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicat* (*Ps.* LXXXI, 1). Dedit quoque et de angelorum numero ministros, qui in carne constituti similes angelorum sunt, et de quibus Apostolus loquebatur : *Noster municipatus in cœlestibus est* (*Phil.* III, 20). Si enim angeli non nubunt neque nubuntur, et qui in virginali continentia perseverant similes angelorum sunt (*Matth.* XXII), cur non putemus angelicæ dignitatis apostolos, et sanctos quosque datos Jesu, qui assistant ei in Ecclesia, et numquam fluctuantes habeant pedes, sed cum stante stent Domino?

(Vers. 8, 9). *Audi, Jesu sacerdos magne, tu et amici tui qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt. Ecce enim ego adducam* **804** *servum meum Orientem, quia ecce lapis quem dedi coram Jesu, super lapidem unum septem oculi sunt.* LXX : *Audi ergo, Jesu sacerdos magne, et proximi tui qui sedent ante faciem tuam, quia viri* τεραστοσκόποι, id est, *portentorum spectatores sunt, quia ecce ego adducam servum meum Orientem, quia lapis quem dedi ante faciem Jesu super lapidem unum, septem oculi sunt.* Nostri in hoc loco arctantur a Judæis, quod juxta consequentiam textumque sermonis magis debeant Jesum sacerdotem intelligere filium Josedec, quam Dominum Salvatorem. Si enim ad Dominum sermo est, et ad Christum dicitur : *Audi, Jesu sacerdos magne* : quis est de quo infertur : *Ecce ego adducam servum meum Orientem*, qui alio nomine lapis appellatur, et datus est coram

(*a*) Interserit Regin. ms., *propter iniquitates nostras et infirmitates, et propter*, etc. Rectius penes Victor., *propter iniquitates nostras, et infirmatus est propter peccata*, etc.

Jesu, et super hoc lapide septem sunt oculi? Econtrario nostri nituntur asserere, et Jesum sacerdotem magnum, et Orientem, et lapidem, secundum diversas intelligentias Christum appellari. Sed hoc quomodo de ipso [*Al.* seipso] dicatur ad eum quasi de altero, exponere difficillimum est. Qui igitur Jesum volunt esse filium Josedec sacerdotem magnum, amicos ejus qui habitant, vel sedent coram eo, et qui viri sunt portendentes, discipulos ejus interpretantur et prophetas. Prophetæ enim in signum sunt positi futurorum. Quid est igitur quod Jesus et amici ejus coguntur audire: *Adducam servum meum orientem*, et reliqua? Supra promiserat [*Al.* permiserat] Deus Jesus filio Josedec sacerdoti magno, quod si in viis ejus ambulasset, et ejus præcepta servasset, ipse dijudicaret domum ejus, et atria ejus custodiret, et daret ei ministros angelicæ dignitatis: nunc ei dicit et amicis illius, plenam felicitatem, et perfectam beatitudinem tunc futuram, quando venerit Oriens, de quo scriptum est: *Ecce vir Oriens nomen ejus* (*Zach.* VI, 12). Et in Malachia; *Orietur in* [Al. tacet *in*] *vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus* (*Mala.* IV, 2). Et in Numeris: *Orietur stella ex Jacob, et* (*a*) *homo ex Israel* (*Num.* XXIV, 17). In Evangelio quoque apertissime de Christo legimus: *In quibus visitabit nos Oriens ex alto: Illuminare eos qui in tenebris et in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis* (*Luc.* I, 78). Qui Oriens ipse dicitur et lapis angularis (*Ephes.* II), quia populum utrumque **805** conjungat, et duos parietes in unam domum consociet: Hic non credentibus lapis scandali est, de quo et in Psalmis dicitur: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A Domino factum est istud* (*Ps.* CXVII, 22, 23). Super hunc lapidem septem oculi sunt, de quibus loquitur Isaias: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et implebit eum spiritus timoris Dei* (*Isa.* XI, 1 *seqq.*) Qui sacerdotem magnum, et amicos ejus Dominum Salvatorem et discipulos illius intelligi volunt viros τερατοσκόπους, et portendentes, sic accipiunt, ut ad apostolos (*Al.* discipulos) referant, qui ejus mystica signa perspexerint, et ex præsentibus futura cognoverint, dum in eo qui a nativitate cæcus fuit (*Joan.* IX), oculos restitutos super populo gentilium interpretantur, et in muliere sanguine defluente (*Matth.* IX), Ecclesiam edisserunt sanguinis operibus liberatam. Hoc autem quod sequitur: *quia ecce lapis quem dedi coram Jesu*, amatores historiæ sic de Christo intelligunt, ut post Jesum filium Josedec Christum dicant venturum. Hoc enim esse coram Jesu, id est, in conspectu ejus, et ante faciem, ut futura significet, et appellari eum lapidem pro fortitudine, et robore, quo omnia regna contriverit, quem etiam in Daniele de monte sine manibus præcisum legimus (*Dan.* II).

(Vers 10.) *Ecce ego cælabo sculpturam ejus, dicit Dominus exercituum, et auferam iniquitatem terræ illius in die una. In die illa dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum suum, subter vineam, et subter ficum.* LXX: *Ecce ego fodiam foveam, dicit Dominus omnipotens, et contrectabo omnem iniquitatem terræ illius in die uno. In die illo, dicit Dominus omnipotens, vocabit unusquisque proximum suum subter vitem et subter ficum.* Supra dixerat: *ecce lapis quem dedi coram Jesu, super lapidem unum septem oculi sunt.* Nunc consequenter μεταφορὰν servat a lapide, et dicit: *Cælabo sculpturam ejus;* sive *sculpam cælaturam illius.* Quod enim Hebraice scriptum est (*b*) MAPHATE PHETHEE (מפתח פתחה), Aquila interpretatus est διαγλύψω ἄνοιγμα αὐτῆς, id est, *sculpam aperturam ejus:* Theodotio et Symmachus, *sculpam sculpturam ejus.* Et est sensus **806** Istum lapidem clavis crucis, et lancea militis faciam vulnerari, et in illius passione auferam iniquitatem terræ in die una, de qua scriptum est: *Hæc est dies quam fecit Dominus, exsultemus et lætemur in ea* (*Ps.* CXVII, 24.) In die illa passionis Christi, vocabit vir qui perfectus est in Christo, et cum apostolis ad Dominicæ benevolentiæ culmen ascendit, proximum suum, vel credentes ex Judæis, vel certe gentilium populum subter vineam quæ appellatur Sorec, et de qua dicit in Evangelio: *Ego sum vitis* (*Joan.* XV, 1), et cujus fructus lætificat cor hominis: et subter ficum, Spiritus sancti poma dulcissima, ut æterna pace requiescant, et compressa seditione mundi et cruore bellatorum [*Al.* bellorum], sciant se esse sub rege, cujus mystice in Salomone nomen est pacis. De hac eadem sessione subter vineam, et subter ficum, etiam Michæas propheta commemorat, dicens: *In die illa vocabit unusquisque proximum, et fratrem suum subter ficum, et vineam suam, et non erit qui exterreat* (*Mic.* IV, 4). Quod autem scriptum est juxta Septuaginta: *Ecce ego fodiam foveam*, possumus fossam vel foveam, pro sculptura lapidis intelligere: omne enim quod sculpitur et foditur. Tamen si quis et contentiosius noluerit hoc referre ad lapidem; sed quasi proprium habere principium, suamque sententiam, dicamus Deum omnipotentem in die passionis Filii, sui, sive (ut Judæi putant, in ultimo fine mundi, quando judicaturus advenerit) effodere et in medium proferre opera singulorum, et contrectare universam terram in die judicii: hanc enim esse diem unam, et in die illa unumquemque sanctorum, socios suos et amicos, qui et ipsi sunt sancti, vocare ad requiem, et operum suorum virtute gaudere.

(Cap. IV. — Vers. 1.) *Et reversus est angelus, qui loquebatur in me, et suscitavit me quasi virum qui suscitatur de somno suo.* LXX: *Et reversus est angelus, qui loquebatur in me, et suscitavit me sicut suscitari*

(*a*) Regin. ms., *et consurget homo*, etc.
(*b*) Idem ms., *Maphete phaetehæ*; tum Aquilæ Græcum textum, verbumque, *id est*, præterit.

solet homo de somno suo. Quo enim abierat, ut reverteretur, maxime qui loquebatur in propheta, et absque eo in quo loquebatur esse non poterat. Sed quotiescumque humana fragilitas suæ relinquitur imbecillitati, Dei [*Al.* Deus] a nobis et angelorum ejus auxilium **807** abire credendum est. Ergo et propheta stupore magnæ visionis attonitus, tota mente torpebat, et clarum veritatis lumen videre non poterat: unde a visione præterita suscitatur ad aliam visionem quasi de somno evigilans, ut videat quod clausis oculis non videbat. Dicamus et aliter. Proverbium Salomonis testimonium est: *Si sederis, absque timore eris: si autem dormieris, dulciter dormies, et non timebis terrorem supervenientem tibi, nec impetus impiorum ingruentes* (*Prov.* III, 23 *et seqq.*) Qui hoc somno dormierit, et audierit dictum de se quod scriptum de Lazaro legimus: *Si dormit, salvus erit* (*Joan.* XI, 12), poterit cantare cum sponsa: *Ego dormio, et cor meum vigilat* (*Cant.* V, 2). Videamus ergo ad quæ contemplanda quasi de somno propheta consurgat.

(Vers. 2 seqq.) *Et dixit ad me, quid tu vides? et dixi: Vidi, et ecce candelabrum aureum totum, et lampas ejus super caput ipsius: et septem lucernæ ejus super illud: septem et septem infusoria lucernis, quæ erant super caput ejus. Et duæ olivæ super illud, una a dextris lampadis, et una a sinistris ejus. Et respondi, et aio ad angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc, domine mi? et respondit angelus qui loquebatur in me, et dixit ad me: Numquid nescis quid sunt hæc? et dixi: non, domine mi. Et respondit, et ait ad me, dicens: Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore; sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum: Quis tu, mons magne, coram Zorobabel in planum? et educet lapidem primarium, et exæquabit gratiam gratiæ ejus.* LXX: *Et dixit ad me, quid tu vides? Et dixi: Vidi, et ecce candelabrum aureum totum, et lampas* (*a*) *super eum; et septem lucernas super illud, et septem infusoria lucernarum, quæ erant super illud. Et ecce duæ olivæ super illud, una a dextris lampadis, et una a sinistris: et interrogavi, et dixi ad angelum qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc, Domine? respondensque angelus qui loquebatur in me, dixit ad me: Non cognoscis quid sunt hæc? Et dixi: Non, domine. Et respondit et ait ad me dicens: Iste est sermo Domini ad Zorobabel, dicens: Non in fortitudine magna, neque in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus omnipotens: Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabel, ut corrigas? et educam lapidem* **808** *hæreditatis: æqualitatem gratiæ gratiam ejus.* Angelus qui suscitavit Zachariam quasi de somno hominem consurgentem, interrogat quid viderit, ut illo respondente, et ignorante, et sciscitante quid cernat, atque dicente: *Quid sunt hæc, domine mi?* audiamus ab eo: *Hoc est verbum Domini ad Zorobabel: Non in exercitu, nec in robore; sed in spiritu meo, dicit Dominus.* Dicamus igitur singula percurrentes, primum quid videatur Hebræis, a quibus in veteri Testamento eruditi sumus: deinde per hos quasi gradus ad Ecclesiæ culmina [*Al.* limina] conscendamus. Candelabrum aureum solidum, Legem, id est, νόμον interpretantur. Lampadem autem, id est flammam in vertice candelabri lucentem atque fulgentem, Christum, qui caput Legis sit, et omnem mundum illuminet. Septem lucernas super candelabrum, septem gratias Spiritus sancti, de quibus supra diximus, quod in lapide uno septem oculi sint. Nulli enim dubium quin Lex, Spiritu sancto dictante, conscripta sit. Septem autem infusoria in quibus oleum sit, quod mittatur in lucernas, quæ super candelabro luceant, hoc intelligi volunt, septem istas gratias de cœlo ad homines per Legem descendere. Duas autem olivas super candelabrum a parte dextera et sinistra, inter quas media lampas luceat, Legem et Prophetas interpretantur. Cumque propheta narrasset visionem suam, nesciens quid videret, interrogat angelum loquentem in se, sensum videlicet a Deo illuminatum. Iste enim angelus noster est, qui prudenter intelligens, Dei nobis indicat voluntatem, et dicit: *Quid sunt hæc, domine mi?* Angelus autem non explanat visionem prophetæ, ut rogatus ab eo fuerat; sed interrogantem rursum interrogat: Num ignoras quid sint hæc? Quo respondente, nescio: etiam ipse respondit; *Hoc est verbum Domini ad Zorobabel dicens: Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus.* Sermo ergo Domini ad Zorobabel, qui locutus est non in exercitu, neque in robore; sed in spiritu meo, ipse est interpretatio visionis: non in exercitu, neque in multitudine bellatorum; sed in spiritu Dei reductum populum, et plenius reducendum, et adversarios esse vastandos. **809** Quodque sequitur: *Quis tu, mons magne, coram Zorobabel in planum;* ad diabolum dictum intelligunt, qui stabat a dextris Jesu, ut adversaretur ei, et se elevabat contra Zorobabel et populum Judæorum. In planum autem versus et humiliatus est: et sub pedibus jacet Israel, quia educet Deus lapidem primarium, Christum Filium suum qui semper auxilio fuit populo Israel. Et gratia ejus, id est, lapidis in eos quos reduxit de captivitate, exæquabit gratiam quam in patres eorum semper exercuit. Hæc ab Hebræis dicta reperimus. Nunc qui ab ecclesiasticis viris in Commentariis scriptum sit, disseramus. Candelabrum (*Al.* autem) aureum de auro purissimo Ecclesiam intelligunt, quæ in Scripturis sanctis sensum ac mentem magis quam verba perquirit. Quod autem in sensu aurum accipiatur, posteriora et humeri columbæ in sexagesimo septimo psalmo ostendunt: quæ dicuntur auri virore sive fulgore radiare. Lampadem et ipsi Christum intelligunt, quod luceat in Ecclesia, qui de seipso dicebat: *Nemo lucernam accendit, et ponit eum sub modio* (*Matt.* V, 15), hoc est, sub mensura Legis; sed super candelabrum, id est, Evangelii

(*a*) Victorius corrigit, *super illud*, scilicet *candelabrum*. Tum Regin. ms., *et septem lucernæ*, in recto.